

8. Грин А.С. Избранное. - М.: Правда 1989.
9. Грин А. С. Алые паруса. - К. : Рад. шк. 1990.

УДК 821.10.01

Сквіра Н.М.
(Київ, Україна)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX ст.

У статті досліджуються впливи російської літератури означеного періоду на формування світогляду Тараса Шевченка, на засвоєння ним творчого досвіду російських письменників та поетів, на творення власної естетики, проблематики, тематики, ідейно-стилістичної парадигми.

Ключові слова: *лектура, традиція, тема, образ, мотив.*

В статье исследуются влияния русской литературы указанного периода на формирование мировоззрения Тараса Шевченко, на усвоение им творческого опыта русских писателей и поэтов, на создание собственной эстетики, проблематики, тематики, идейно-стилистической парадигмы.

Ключевые слова: *лектура, традиция, тема, образ, мотив.*

The influence of Russian literature of the marked period on Taras Shevchenko's forming of worldview, on mastering of creative experience of the Russian writers and poets, on creation of his own aesthetics, themes, ideological-stylistic paradigm are investigated in the article.

Keywords: *reading interests, tradition, theme, character, motive.*

Грунтовне ознайомлення з російською літературою Шевченко розпочав у 30-ті рр. XIX ст. Водночас російська література XVII – першої третини XIX ст. також мала значний вплив на формування світогляду творця, на засвоєння ним творчого досвіду російських письменників та поетів, на творення власної естетики, проблематики, тематики, ідейно-стилістичної парадигми.

Про лектуру поета свідчать його творча спадщина та спогади сучасників. Так, ізпоміж пам'яток XVI–XVII ст. особливу увагу Шевченко звертав на «Повість про Петра і Февронію», про що є згадка у повісті «Капітанша», та на «Повість про горе-злочастя», сюжет якої він використав при створенні циклу малюнків із серії «Притча про блудного сина» [1]. У повістях Шевченка є також згадки про «Казку про Єруслана Лазаревича» («Близнюки») та «Слово про птахів небесних» («Прогулянка з задоволенням і не без моралі»), котрі збереглися у списках XVII–XVIII ст.

Шевченко вважав, що класицизм, як і його естетична програма, відійшли в минуле. У поемі «Царі» поет висміює «оду пишно-чепурну». Г. Державіна за оду «До Феліци»

© Сквіра Н.М., 2013

Шевченко називає «певцом Катерини». У «Щоденнику» (запис від 13.08.1857 р.) поет згадує книгу Державіна, яку бачив у астраханській бібліотеці, і пам'ятник йому в Казані.

Відомо, що Шевченко скептично ставився до поезії В. Тредіаковського. У «Щоденнику» (запис від 02.07.1857 р.), різко відгукуючись про О. Афанасьєва-Чужбинського, поет назвав його «вторым Тредьяковским». У Шевченка є згадки і про трагедію О. Сумарокова «Синав і Трувор» («Музыкант»), поему М. Хераскова «Цар, або Врятований Новгород» («Капитанша»), комедію В. Капніста «Ябеда» («Щоденник»), трагедії В. Озерова «Едіп в Афінах», «Фінгал», «Дімітрій Донської» («Художник»), повість «Душенька» І. Богдановича («Щоденник»), Скотініна з комедії «Недоросток» Д. Фонвізіна («Прогулянка з задоволенням і не без моралі») тощо.

Шевченко знав творчість М. Карамзіна, захоплювався стилем «Листів російського мандрівника» («Близнюки»), але критикував їхній зміст («Художник»). З «Історії держави Російської» поет використав окремі історичні факти, але про твір відгукувався іронічно. У «Щоденнику» (запис від 09.9.1857 р.) Шевченко називає Карамзіна придворним історіографом.

Шевченко високо цінував творчість І. Крилова. Байки «великого поета» згадував у щоденнику, у листах. Опозиція самодержавству – спільна риса творчості обох митців слова. Пам'ятник Крилова в Петербурзі, на думку українського поета, не відповідав образу байкаря («Щоденник», запис від 30.4.1858). Відома акварельна копія з портрета Крилова, яку виконав Шевченко за проханням В. Жуковського (1839–1841 рр.).

Шевченко читав переклад «Іліади» М. Гнедича і в повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» згадав його як перекладача цієї поеми. Поет також знав творчість О. Кольцова із журналів 1831, 1835 рр., любив і цитував його вірші, мав його збірки у своїй бібліотеці. Спільними для поезики обох творців стали мотиви самотності, бідняцької долі та пошуку кращого життя.

Тарас Шевченко захоплювався творчістю О. Грибоедова, зокрема засобами сатиричного жанру. Рядки з комедії «Горе з розуму»: «Воскреснем ли когда от чужевластья мод?...» – поет використав як епіграф у передмові до другого (нездійсненого) видання «Кобзаря». У «Щоденнику» Шевченка також згадується ця комедія.

Творчість Є. Баратинського (зокрема його «Еда» має спільні риси з «Катериною» Шевченка; також цей твір Баратинського згадується у «Близнюках»), К. Батюшкова («Уривки з листів російського офіцера про Фінляндію» («Близнюки»)), І. Козлова стала для українського поета зразком громадянськості, скарбницею духовності.

У поезії Шевченка відчутні впливи поезії К. Рилєєва, котрий звертався у своїх думках і поемах до історичного минулого України. Шевченко, як і Рилєєв, використовував сатиру, історичну тематику для пропаганди визвольних ідей, насичував свої твори волелюбними патріотичними думками й гаслами («Тризна» «Никита Гайдай», «Гайдамаки»). Шевченко познайомився з творчістю Рилєєва, певно, через М. Маркевича, який листувався з Рилєєвим і наслідував його як поет. 1842 р. Шевченко працював над ілюстрацією до поеми Рилєєва «Войнаровский» та цитував цю поему в листі до В. Рєпніної від 24 жовтня 1847 р. Український поет наслідував Рилєєва, що очевидно, зокрема, у його російських творах – віршованій трагедії «Никита Гайдай» та поємі «Тризна». Так, у останній є багато асоціацій з окремими творами Рилєєва, стилістичних, текстуальних, ритміко-інтонаційних

перегукувань, поетичних штамів і кліше [2: 314]. Шевченко, подібно до Рилєєва, використовував сагиру, історичні теми, мотиви дружби українців і поляків («Полякам», «Никита Гайдай», «Гайдамаки» та ін.); мотив перебування героя на засланні в Сибіру та його смерть («Тризна» Шевченка та «Войнаровський» Рилєєва); образ Богдана Хмельницького («Богдан Хмельницький» Рилєєва і «Гайдамаки» Шевченка), утверджував ідеї свободи та патріотизму. Із записів М. Маркевича 1840–50-х рр. відомо про зв'язки Шевченка з іншими діячами декабристського руху – В. Кюхельбекером, О. Бестужевим. У повісті Шевченка «Капітанша» згадується також твір Ф. Глінки «Листи російського офіцера»). У Шевченка і декабристів наявна тема поезії та покликання поета.

О. Пушкін та М. Лермонтов були улюбленими поетами українського поета, а їхня поезія – взірцевою. Багато віршів зазначених поетів Шевченко знав напам'ять. І. Зайцев у «Спогадах» згадує про візит до Б. Ширяєва, де він читав вірші В. Жуковського та Пушкіна. Серед слухачів був також Шевченко [3: 59]. 1840 р. письменник створив за поемою Пушкіна «Полтава» акварель «Марія». Про Пушкіна Шевченко дізнавався під час зустрічей з В. Жуковським, П. В'яземським та іншими літераторами, котрі знали його особисто. Шевченко також часто відвідував Олександрійський і Маріїнський театри, в репертуар яких входили твори Пушкіна. Свої враження про постановку опери М. Глінки за мотивами поеми Пушкіна «Руслан і Людмила» у Маріїнському театрі та виставу за сюжетом повісті «Станційний наглядач» Шевченко описує в епістолярії (лист до Г. Тарновського від 25 січня 1843 р.) та «Щоденнику» (від 12 грудня 1857 р.). Шевченко слідкував за творчістю Пушкіна, перечитував його поезії (зокрема «Пророк» (лист до Бр. Залеського від 6 червня 1854 р.), «Сцени з лицарських часів» («Щоденник», запис від 12 січня 1858 р.)), слухав «Камінного гостя» у читанні К. Пуунової, монолог «Скупого рицаря» у читанні М. Щепкіна. Так, у «Прогулке с удовольствием и не без морали» оповідач називає Пушкіна безсмертним поетом, цитує його вірші, висловлює думку про написаний О. Кіпренським портрет Пушкіна; герой повісті «Близнецы» згадує повість Пушкіна «Капітанська дочка» тощо. Відомо, що Шевченко мав задум російської поеми на зразок «Анджело» Пушкіна, в якій прагнув відобразити характери реальних осіб Д. Бібікова та М. Писарева, котрі відіграли ганебну роль у справі Кирило-Мефодіївського товариства («Щоденник», запис від 19 липня 1857 р.). Частково цей задум був втілений у поемі «Юродивий».

У творчості Шевченка та Пушкіна є спільні теми, образи, мотиви (історичні, тема поета, мотив божевілья жінки від надмірного страждання – «Слепая» і «Полтава»; мотив розбійництва – «Варнак» і «Брати-розбійники» тощо), що зумовлювалося романтизмом, водночас у доробку Шевченка також оприявнюється яскраво виражена національна складова, власний творчий підхід до осмислення тих чи інших історичних і соціально-культурних явищ, що сприяло утвердженню гуманістичних ідеалів та нового рівня української літератури. За влучним спостереженням О. Гончара: «Шевченко, як Пушкін у літературі російській, як Міцкевич у польській, зробив у тогочасній українській літературі те, що під силу тільки геніям всеосяжним, – з найбільшою повнотою, красою і силою виявив перед світом величезне духовне багатство українського народу і його невичерпні творчі можливості. Шевченкова поезія стала синтезом всього найкращого, століттями набутого демократичною українською культурою» [4: 228].

Лермонтов був одним із найулюбленіших поетів Шевченка, що можна пояснити як непересічним талантом обох митців слова, так і свободолюбством, силою гуманізму, духовним і творчим потенціалом. М. Рильський вважав, що «в усіх слов'янських літературах не було більших співців гніву, співців обурення, співців зневаги, як Лермонтов і Шевченко» [5: (3: 237)]. Перебуваючи на засланні, Шевченко просить надіслати йому твори Лермонтова (листи до М. Лазаревського (від 20 грудня 1847 р.), А. Лизогуба (від 11 лютого 1848 р.), Ф. Лазаревського (від 22 квітня 1848 р.), 1850 р. при арешті у Шевченка було відібрано 3-поміж інших книг і дві книги творів Лермонтова. Шевченко, величаючи поета «нашим великим Лермонтовим» («Щоденник»), згадує його вірш «На дорогу йду я в самотині», називаючи його «лучшей молитвой Создателю» («Щоденник», запис від 28 липня 1857 р.), неточно цитує вірш «Когда волнуется желтеющая нива» (17 червня 1857 р.), наводить рядки з вірша «З Гете» («Гірські вершини») (20 липня 1857 р.). У вірші «Мені здається, я не знаю» 1850 р. Шевченко порівнює Лермонтова з ангелом, пише про його безсмертя і силу мистецтва.

У творчості Шевченка і Лермонтова відчутні тематичні, образні, текстуальні, інтонаційні перегуки («Пророк» і «Тризна»; Ізмаїл-Бей», «Валерик» та «Кавказ»; «Помираючий глadiator» і «Неофіти» тощо). Шевченко продовжує і по-новому розкриває ставлення до жертвного подвигу декабристів, концепцію сучасності, сатиричне знеславлення царів («Останній син вольності», «Пам'яті О.І. Одоєвського», «Кинджал» та «Неофіти»). За поезією Лермонтова «Умираючий глadiator» Шевченко зробив малюнок.

Російська література XVII – першої третини XIX ст. мала значний вплив на формування творчого світогляду Шевченка. Поет засвоював та творчо переосмислював її образну систему, мотиви, тематично-ідейну складову («Перебендя», «Відьма», «Слепая», «Тризна», «Пророк», «Юродивий» тощо). Наприклад, очевидний вплив Карамзіна («Бідна Ліза») та Баратинського («Еда») на «Катерину» чи «Наймичку» Шевченка, та шевченківська трагедія дівчини-селянки вирізняється соціальністю і трактується крізь призму конфлікту національно-етичних світоглядів. Значної уваги заслуговує «розбійницька» тема (порівняймо «Варнак» Шевченка та «Дубровський» Пушкіна), тема пророка («Пророк» Шевченка і твори декабристів, Пушкіна, Лермонтова).

За своїми жанрово-стилістичними особливостями (багатолінійний сюжет, ліризація оповіді, звертання до читача та дійових осіб, введення в повість елементів епістолярного та мемуарного жанрів) твори Шевченка також близькі російській прозі 30–40-х років.

Ліро-епічну поему Шевченко утверджує як жанр в українській поезії, наслідуючи російських письменників. «Причинна» поета відбиває світову романтичну традицію баладного жанру, яка представлена, зокрема, в російській літературі творами Жуковського, Пушкіна, Лермонтова.

Очевидне також творче запозичення Шевченком досвіду російських поетів та письменників у психологічному змалюванні характерів ліричних персонажів.

Ломоносов, Державін, Сумароков використовували чотиристопний ямб, котрий, як і 14-складовий вірш, притаманний творчості Шевченка, переважно в одах, виробивши «декламаційний тип» чотиристопного ямбічного вірша із своєрідною системою ритміко-інтонаційного варіювання. У творчості українського поета більш помітний вплив пуш-

кінської традиції використання чотиристопного ямба та власне новаторство у ритмічній структурі головних поетичних розмірів [6].

Індивідуальний почерк митця відчувається, наприклад, у створенні переспіву 81-го псалма («Володарям і судіям» Державіна), переспіві Біблії. У «Давидових псалмах» прослідковуються традиції використання псалмів у російській громадянській поезії XVIII–XIX ст. (Ломоносов, Державін, Крилов, Язиков, поети-декабристи), та твір набуває іншого звучання, змісту. При використанні жанру «пам'ятника» (Горацій, Гете, Беранже, Державін, Пушкін) український поет створює новий жанр – заповіт-гімн («Як умру, то поховайте...»). Відчутні також революційні радищевські традиції у творчості Шевченка.

Отож, еволюція від романтизму до реалізму, співіснування й синтез романтичних і реалістичних тенденцій та наявність перехідних форм притаманні як творчості російських письменників та поетів, так і творам Шевченка. Романтизм Пушкіна, Лермонтова, раннього Гоголя, Рилєєва сприяв утвердженню українського поета на позиціях романтизму, зверненню до народнопісенних джерел, творчому використанню народної творчості, гуманістичних ідей, пошукові ідеального героя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хинкулов Л. Происхождение «Притчи о блудном сыне» / Л. Хинкулов // Советская Украина. – 1958. – № 8. – С. 159–162.
2. Смілянська В. Навколо Шевченкової «Тризни» / В. Смілянська // Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції, 22–24 квітня 2009 р. – Черкаси, 2009. – С. 303–315.
3. Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – 546 с.
4. Гончар О.Т. Шевченко і сучасність / Олесь Терентійович Гончар // Гончар О.Т. Твори в дванадцяти томах. – Т. 9. – Кн. 1. Публіцистика. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 226–238.
5. Рильський М. Твори: У 3 тт. / Максим Рильський. – К. : ДВХЛ, 1955.
6. Чамата Н.П. Ритміка Т.Г. Шевченка / Н. П. Чамата. – К. : Наукова думка, 1974. – 176 с.